

PRŪSIJOS LIETUVA PRŪSIJOS ISTORIJOS KONTRASTŲ FONE

Nijolė Strakauskaitė

ANOTACIJA

Kristijono Donelaičio kūrybinis palikimas mūsų dėmesį fokusuoja į Prūsijos Lietuvą kaip į etnokultūrinį regioną, davusį poetui svarbių kūrybinių impulsų, bet taip pat Donelaitis asocijuojasi ir su Prūsijos karalyste kaip jo asmenybę, pasaulėžiūros kontūrus, valstybinę savimonę formavusia erdve. Siekiant geriau suvokti Kristijono Donelaičio kūrybą – svarbų lietuvių kultūros paveldo klodą – prasminga paanalizuoti modernias Prūsijos istorijos traktuotes ir šiame kontekste išryškėjantį kai kurių Prūsijos Lietuvos istorijos aspektų stereotipinį interpretavimą XX a. lietuvių istoriografijoje, aktualų iki šiol. Straipsnyje analizuojamas šių dienų tyrėjų akcentuojamas Prūsijos istorijos esminis bruožas – kontrasto dvasia: besikeičiantys modernumo ir regreso periodai, neva nulėmę vokiečių istorijos „ypatingąjį kelią“ – *Sonderweg*, atvedusį į nacionalsocializmo įsigalėjimą 1933 metais. Be to, išryškinama šio kontrasto, kaip dominuojančio motyvo Didžiajame istorijos pasakojime (*Meistererzählung*), kuris turi didelę įtaką kolektyvinei atminčiai, problema ir šios problemos refleksija Prūsijos Lietuvos istorijos tyrimų lauke. PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: Prūsijos Lietuva, Prūsijos karalystė, Donelaitis, kontrastas, *Sonderweg*, stereotipai.

ABSTRACT

The creative heritage of Kristijonas Donelaitis makes us focus our attention on Prussian Lithuania as an ethnocultural region that provided the poet with significant creative impetuses; simultaneously, Donelaitis is associated with the Kingdom of Prussia as the space that formed his personality, the contours of his worldview, and his national self-awareness. To deeper understand the works of Kristijonas Donelaitis as a significant layer of Lithuanian cultural heritage, it is important to study in-depth the modern approaches to Prussian history and, in that context, the stereotypical interpretation of some aspects of the history of Prussian Lithuania in Lithuanian historiography of the 20th c., relevant to the present. The article analyzes the essential characteristic of Prussian history emphasized by its contemporary researchers, i.e. the spirit of contrast: the interchanging periods of modernity and regress have allegedly predetermined “the special way” of German history, *Sonderweg*, which preconditioned the dominance of nationalsocialism in 1933. Moreover, the issue of the contrast as the predominating motif in the master narrative (*Meistererzählung*) which makes a strong impact on the collective memory is highlighted, as well as the reflection on the issue in the field of the studies of the history of Prussian Lithuania. KEY WORDS: Prussian Lithuania, the Kingdom of Prussia, Donelaitis, a contrast, *Sonderweg*, stereotypes.

*Dr. Nijolė Strakauskaitė, Klaipėdos universiteto
Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja, docentė
Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda, Lietuva
El. paštas: nijole.strakauskaite@gmail.com*

Datų sugretinimas, kalbant apie Kristijoną Donelaitį ir Prūsiją, yra iškalbingas: 2014-aisiais pažymėsiame poeto 300-ąsias gimimo metines, o 2011-aisiais sukako 310 metų nuo Prūsijos karalystės įkūrimo. Šių datų derinys suteikia pagrindą įžvelgti tokią seką: Donelaitis – Prūsijos Lietuva – Prūsijos karalystė. Bet prasmingas šios schemos aptarimas ir atvirkštine tvarka, ypač todėl, kad jis nėra įprastas Lietuvos visuomenėje, o tai išryškina kontrasto dvasią, apimančią ir specifines istoriografijos problemas.

Straipsnio tikslas – remiantis naujomis Prūsijos istorijos tyrėjų įžvalgomis, kurios kritiškai vertina istoriografijoje įsigalėjusius stereotipus, susijusius su Prūsijos valstybės neva negatyviu vaidmeniu Vokietijos istorijoje, analizuoti šiame kontekste išryškėjančius Prūsijos Lietuvos istorijos traktuotės stereotipus, kuriuos neretai nulemia atsiribojimas nuo platesnio istorinio konteksto. Akivaizdu, kad tai labai plati tema, todėl straipsnyje apsiribosime tik kai kurių būdingų stereotipų ir istoriografijos kontroversijų išryškinimu.

Kontrastų fenomenas Prūsijos istorijoje ir jo reikšmė formuojant kolektyvinę atmintį

„Prūsijos istorija nestokoja kontrastų“¹ – Prūsijos istorinės komisijos nario Franko Lotaro Krollio žodžiai tinka kaip šio straipsnio motto. Kontrasto dvasia, vertinant 1947 m. vasario 25 d. sąjungininkų kontrolinės tarybos sprendimu panaikintos Prūsijos valstybės istoriją, išlieka iki šiol. Verta pridurti, kad toji kontrasto dvasia turi ne tik istoriografinę dimensiją – ji skleidžiasi kur kas plačiau. Šios kontroversijos esmę simboliškai rodė dviejų straipsnių pavadinimai viename didžiausių Vokietijos dienraščių „Frankfurter Allgemeine Zeitung“ 2002 metų pradžioje: „Darf Preussen sein?“ (Ar Prūsija bus?) ir „Preussen vergiftet uns. Ein Glück, das es vorbei ist“ (Prūsija mus užnuodijo. Laimė, kad su ja baigta)². Šias publikacijas išprovokavo siūlymas vieną iš federalinių Vokietijos žemių – Berlyno-Brandenburgo – pervadinti *Preussen* (Prūsija). Dar vieną karštų debatų Prūsijos istorijos tema raundą lėmė siūlymas atstatyti Hohenzollernų pilį-rezidenciją*, stovėjusią Berlyno centre. Pradinis tokio pobūdžio debatų raundas susijęs su po Vokietijos suvienijimo kilusia dilema dėl sostinės – Bona ar Berlynas. Pastarasis miestas – istorinė Prūsijos sostinė, bet skeptikai pirmiausia akcentavo jo „prūsiškąją-germaniškąją mistiką“ ir jos sąsają su Trečiuoju reichu³. Dar vienas įvykis, netrukus po apsisprendimo dėl sostinės Berlyne pakurstęs aistras „Prūsijos šešėlio“ tema, – 1991 m. rugpjūčio 17 d. vykusį dviejų Prūsijos karalių Frydricho Vilhelmo I ir Frydricho II palaikų perlaidojimo Potsdame** ceremonija, kurioje dalyvavo ne tik Vokietijos kancleris Helmutas Kohlis, bet ir per 80 000 žmonių⁴. Šioje minioje plevėsavusios Prūsijos vėliavos daliai visuomenės sukėlė nuogaštavimų dėl „Prūsijos idėjos“ prisikėlimo⁵.

„Prūsijos istorija – įdomi istorija, ypač šiandien, kai žinome, kaip ji baigėsi. Jos istorija turi ilgą formavimosi fazę ir ilgą pabaigos fazę, o tarp šių fazių – didelė drama, jei norite, didelė tragedija – grynojo valstybinio proto tragedija.“⁶ Taip Sebastianui Haffneriui būdinga vaizdinga maniera išryškinta viena svarbiausių Prūsijos istorijos charakteristikų, kurią akcentuoja daugelis šių dienų Prūsijos istorijos tyrinėtojų, o būtent – Prūsija buvo dirbtinis produktas (*Kunststaat*)⁷. Čia turima mintyje, kad Brandenburgas ar Pomeranija egzistavo ir iki Prūsijos susiformavimo, o XIX a. pačioje pradžioje apie pusę Prūsijos gyventojų buvo viena karta, kuri iki tol negyveno Prūsijoje: prisijungta dalis

¹ KROLL, F.-L. Strahl – Kraft der Krone. *Spiegel Special Geschichte*, 2007, Nr. 3, S. 27.

² CLARK, Ch. *Iron Kingdom. The rise and Downfall of Prussia 1600-1947*. Cambridge, 2006, p. 15, 690.

* Šios pilies (*Stadtschloss*) seniausia dalis buvo pastatyta didžiųjų kurfiurstų laikais (1620–1688), o pagrindinė barokinė – pirmojo Prūsijos karaliaus Frydricho I užgaida. Antrojo pasaulinio karo pabaigoje pilis šiek tiek nukentėjo, bet ji neatlaikė VDR funkcionierių priešiško požiūrio: 1950 m. rugsėjo 6 d. pilis, kaip „prūsiškojo militarizmo simbolis“, buvo susprogdinta. Šiuo metu vykstančius pilies rekonstrukcijos darbus numatyta baigti 2019 m., o naujas pavadinimas – *Humboldt-Forum* – liudija kultūrinę pastato paskirtį (biblioteka, parodų salės, muziejai ir kt.).

³ JARAUCH, K. *After Hitler: Recivilizing Germans, 1945-1995*. Oxford, 2011, p. 279.

** Šių monarchų palaikai buvo perkeltami iš Hohenzollernų pilies prie Hechingeno Pietų Vokietijoje, kur jie 1952 m. buvo atgabenti po ilgo slaptumo periodo, prasidėjusio 1943 m. dėl Potsdamo bombardavimo iš oro pavojaus.

⁴ PÖTZL, N. F. Aktion Sarg und Asche. *Der Spiegel Geschichte*, 2011, Nr. 2, S. 142.

⁵ GRAW, A. Preußens Rückkehr nach Potsdam. *Das Ostpreußenblatt*, 1991 08 24.

⁶ HAFFNER, S. *Preussen ohne Legende*. Hamburg, 1998, S. 23.

⁷ HAFFNER, S. *Preussen ohne Legende...*, S. 22-23; CLARK, Ch. Ein Bolwerk der Demokratie. *Spiegel Special Geschichte*, 2007, Nr. 3, S. 156.

padalintos Abiejų Tautų Respublikos ir kai kurios žemės vakaruose. Galima priminti ir persikėlėlių bangą į Brandenburgą po Trisdešimties metų karo nuniokojimų vokiečių žemėse arba didelį skaičių dėl *Retablissemento* politikos į Prūsiją iš protestantams nepakančių kraštų atsikėlusių kolonistų. Taigi nuolatinis Prūsijos „papildymo“ procesas leidžia šią valstybę įvardyti kaip *Kunststaat*.

Kita vertus, Ch. Clarkas taikliai pažymi, kad daugelio šalių istorijoje paradoksų taip pat nestinga, visgi istorikai daug prisidėjo, jog Prūsijai buvo prikabinatas paradoksaliaios istorijos fenomeno įvaizdis – valstybė, kuri nuolat buvo draskoma tarp modernumo ir regreso. Galiausiai visa tai istorikai įvardijo kaip „ypatingąjį vokiečių kelią“ (*Sonderweg*), kuris neva atvedė į 1933 metus. Reikia sutikti su Ch. Clarku, kad esminė paklaida šioje teorijoje ta, jog per daug kaltės suverčiama Prūsijai, supaprastinant problemos esmę. Iš dalies teisingas kaltinimas Prūsijos diduomenei, junkeriams, jog jie padėjo 1933 m. Hitleriui legitimuoti savo valdžią, bet svarbus ir kontrargumentas, jog tarp Veimaro demokratiją gynusiųjų taip pat buvo Prūsijos atstovų. Du ryškūs pavyzdžiai: Albertas Gzesinskis, kilęs iš Pomeranijos, profsąjungų aktyvistas, tapo Veimaro vyriausybės nariu, 1927 m. parengė įstatymą dėl ypatingos dvarų jurisdikcijos, susijusios su policinės priežiūros funkcija panaikinimo, o tai buvo paskutinės junkerių feodalinės privilegijos panaikinimas. Gzesinskis taip pat atvirai kritikavo Hitlerį, todėl 1933 m. buvo priverstas emigruoti į JAV. Šio žmogaus politinė karjera, anot Ch. Clarko, atskleidžia ne tik didelį įsipareigojimą demokratijai apskritai, bet ir specifinei istorinei Prūsijos valstybės tradicijai⁸.

Ši charakteristika tinka ir Prūsijos žemės ministrui prezidentui (*Ministerpräsident*) Otto Braunui (šias pareigas ėjo 1920–1921 ir 1925–1932), Kenigsbergo geležinkelininko sūnui, įstojusiam į socialdemokratų partiją, kai ji dar buvo Bismarcko uždrausta. Braunas, puikus publicistas, sėkmingai įveikęs tripakopę rinkimų sistemą, buvo išrinktas Prūsijos Landtago nariu. Jis tapo Prūsijos žemės ūkyje dirbusių darbininkų kovos su senuoju Prūsijos agrariniu elitu lyderiu, bet jis, kaip šio elito atstovas, taip pat neabejotinai buvo prūsas ir net jo kiek autoritarinis būdas, pelnęs jam „raudonojo Prūsijos caro“ pravardę, taip pat gali būti siejamas su Prūsijos tradicija. O. Brauno pomėgis medžioti taip pat buvo „prūsiškas stilius“, leidęs maloniai leisti laisvalaikį ideologiniams priešininkams – Otto Braunui* ir Pauliui von Hindenburgui⁹.

Išskleidžiant kontrasto fenomeno reikšmę Prūsijos istorijoje, įsimintinas Ch. Clarko teiginys, kad vienas labiausiai intriguojančių kontrastų yra tai, kokia buvo Prūsijos pavaldėtoji teritorija ir kokią reikšmę ji įgijo istorijoje¹⁰. Apie Brandenburgą, istoriškai vadintą Prūsijos valstybės šerdimi, nekaip buvo atsiliepiama nuo viduramžių: išteklių stokojanti, nederlingų žemių ir apsnūdusių provincialių miestų, ilgai neįgijusių svaresnės politinės įtakos¹¹, valda. Visa tai neleido tikėtis, kad Brandenburgo valdovams pavyks padaryti reikšmingą istorinę karjerą.

Daugelis autorių pažymėjo, jog kontrastas tarp Prūsijos valstybės galios ir vidinių išteklių skurdumo padeda suvokti Prūsijos, kaip vienos iš Europos galybių, kuriozinį bruožą: besikartojusius Prūsijos stiprybės ir silpnumo periodus¹². Auksinėmis raidėmis Prūsijos istorijoje įrašytos karinės pergalės – Leipcigas, Vaterlo, Kenigratzas, Sedanas, bet Prūsija ne kartą istorijoje buvo ties užgesimo riba – per Trisdešimties metų karą, per Septynerių metų karą ir dar sykį 1806 metais, kai Napoleonas sutriuškino Prūsijos armiją ir privertė karalių Frydrichą Vilhelmą III bėgti į atokiausią

⁸ CLARK, Ch. *Iron Kingdom...*, p. 650.

⁹ *Ibid.*, p. 651.

* Otto Brauno politinė karjera baigėsi 1932 m. suspendavus Prūsijos žemės vyriausybės veiklą, o 1933 m. jis emigravo į Šveicariją, kur Locarno mieste mirė 1955 metais.

¹⁰ CLARK, Ch. *Iron Kingdom...*, p. 18.

¹¹ NEUGEBAUER, W. *Die Geschichte Preussens*. München, 2006, S. 17-18.

¹² HAFFNER, S. *Preussen ohne Legende...*, S. 20-21; CLARK, Ch. *Iron Kingdom...*, p. 18.

Prūsijos karalystės kampa – Memelį (Klaipėdą). Memelis gi buvo ne tik labiausiai į rytus nutolęs Prūsijos miestas, bet ir Prūsijos Lietuvos miestas.

Būdingi Prūsijos Lietuvos istorijos stereotipai ir jų formavimosi prielaidos

Pabrėždami kontrastų fenomeną Prūsijos istorijoje, neturime pamiršti, kad visa tai tiesiogiai susiję ir su tos valstybės integralia dalimi – Prūsijos Lietuva. Nesiekiant analizuoti visų kontrastingų Prūsijos istorijos procesų, o tai ir neįmanoma viename straipsnyje, koncentruosime dėmesį į kai kuriuos aspektus, kurie išryškina įsigalėjusius Prūsijos Lietuvos istorijos suvokimo stereotipus. Šia prasme ir Donelaitis skatina visų pirma pažvelgti į XVIII amžių, kaip pagrįstai akcentuojama, – kultūrinių inovacijų amžių, bet sykiu ir amžių, kuriame Prūsijos karalystė tapo viena įtakingiausių Europos valstybių, o Prūsijos lietuviams šis amžius buvo lemtingas akulturacijos prasme. Jei žvelgsime į XVIII a. Prūsiją kontrasto ieškančiu žvilgsniu, nesunkiai tai rasime: švietimo epochos idealų sklaida su pažangia teisės sistema – *Allgemeines Landrecht* (1791, Generalinis Prūsijos kodeksas, arba *Codex Fredericianus*), turintis 20 tūkst. paragrafų, parengtas labai kvalifikuotų juristų. Visgi nepaisant šio kodekso modernumo, europiniame kontekste jis garantavo dvarininkų luomo prioritetus: tik kilmingi galėjo įgyti dvarų nuosavybės teisę, juos galėjo teisti tik aukščiausiasis valstybės teismas ir panašiai¹³. XVIII a. kontrastų fone ryškūs Prūsijos laimėjimai plėtojant švietimo sistemą, ypač kovojant su neraštingumu (Prūsija viena pirmųjų Europoje 1736 m. deklaravo visuotinio pradinio mokslo įgyvendinimo principą ir per šimtmetį daug padarė jį realizuodama), bet sykiu tai ir militaristinių ambicijų realizavimo amžius. Šis kontrastas turi statistinę išraišką: 1740 m. Prūsijos armija siekė 80 000 karių, jai buvo skiriama 80 % biudžeto, o jau Frydricho II valdymo periodu, 1740–1786 metais, į karinės tarnybos sferą buvo įtraukta 1/6 šalies gyventojų¹⁴.

Visgi svarbu pabrėžti, kad XVIII a. Prūsija buvo militarizuota valstybė, bet tai nebuvo militarizuota visuomenė, tokia, anot Ch. Clarko, ji tapo gerokai vėliau¹⁵. XVIII a. pradžioje, Frydricho Vilhelmo I laikais, buvo gaudomi rekrutai, o vėliau, Frydricho II laikais, Prūsijos armiją sudarė pusė samdinių ir pusė vietinių: 1786 m. – 164 000, iš jų 83 000 buvo užsienio samdiniai. Dar svarbiau, kad armijos funkcionavimo principas buvo pagrįstas ne karinių junginių izoliavimu, o jų dislokavimu apgyvendinant kareivius civilių gyventojų namuose, t. y. „im Quartier“ principu, ir jiems buvo leista kurti šeimas. Taip dislokuojamos armijos skaičius ir Prūsijos Lietuvoje smarkiai išaugo, po 1772 m. prisijungus Abiejų Tautų Respublikos teritoriją, nes tada Rytų Prūsija strategine prasme tapo patogi karo su Rusija atveju. Tam tikras šių procesų rezultatas išryškėjo jau po kelių dešimtmečių: 1802 m. 36 700 samdinių buvo vedę (reikia suprasti – vietines), turėjo 25 757 sūnus ir 24 794 dukteris¹⁶. Be to, XVIII a. antrojoje pusėje įvesta kantonų sistema išplėtė etniškai mišrios armijos ir vietinių gyventojų kultūrinių kontaktų erdvę, nes dauguma vyrų tris mėnesius per metus praleisdavo karinėje tarnyboje kartu su šeimomis. Tai reiškia, jog kareiviai nebuvo uždaromi į kareivines ir nebuvo ypač indoktrinuoti, nors per ilgus tokios tarnybos metus jie pakankamai patyrė Prūsijos armijos karinės disciplinos įtaką. Prūsijos lietuviams buvo šio proceso dalis, o jo pasekmes taikliai įvardijo Manfredas Kleinas, kuris pabrėžė, kad militarinė sistema, kurioje ilgą laiką gyveno didelė dalis Prūsijos lietuvių, atnešė į jų gyvenimą inovacijų ir adaptaciją, bet

¹³ CLARK, Ch. *Iron Kingdom...*, p. 282.

¹⁴ OZMENT, S. *Mogučaja krepst. Novaja istorija germanskogo naroda*. Moskva, 2010, s. 185.

¹⁵ CLARK, Ch. *Ein Bolwerk der Demokratie...*, S. 156.

¹⁶ KLEIN, M. „Lustik, buršeliai...“ Aspekte der kulturellen und politischen Lage der Litauer im Preussenland. *Mare Balticum '97*. Lübeck, 1998, S. 24-25.

tam tikru mastu skatino ir savos subgrupės atsiribojimą¹⁷. Atsiribojimo aspektą poetine forma atskleidė ir K. Donelaitis poemoje „Metai“, išryškindamas kitatataučių papročių skverbimosi į Prūsijos lietuvių bendruomenę pavojų:

„...jau toktu su mūsų gadyne, / Kaip jau šveisteris ir prancūzas Lietuvą gavo, / Rods, tarp lietuvininkų tūls randasi kiaulė, / Kurs lietuviškai kalbėdams šveisterį peikia; / O tiktai ir pats kaip tikras šveisteris elgias“, „Ak, kur dingot jūs, lietuviškos gadynėlės, / Kaip dar prūsai vokiškai kalbėt nemokėjo“, „ir prancūzai jau po tam pas mus susibastė / Ir prancūziškas manieras mus pamokino“¹⁸.

Visgi militarinės organizacijos rėmuose dominavo interakcija, kurioje labai ryški buvo etninė komunikacija, pradedant unifikuota karinio personalo kalba ir baigiant uniforma, dienos režimu. Be viso to, svarbų vaidmenį vaidino ir bendravimas su tarnybos draugais, kalbėjusiais vokiškai. Neginčijama, kad dalis Prūsijos lietuvių XVIII–XIX a. sankirtoje tapo dvikalbiai, priėmę vokiečių kalbą kaip savo valstybės kalbą, savaip prestižinę¹⁹. Tai neišvengiamai įtraukė vis daugiau germanizmų į Prūsijos lietuvių žodyną, nors, kaip taikliai pažymėjo Kleinas, tiksliau būtų sakyti – tame jų žodyne pagausėjo lituanizuotų vokiškų posakių, ir pateikė įtaigų pavyzdį – karines dainas, kurias surinko M. L. Rėza²⁰. Jau vien šių dainų pavadinimai yra iškalbingi, nes kai kurios šios tematikos dainos turėjo tik vokiškus ar pusiau vokiškus pavadinimus: „Heil Dir im Siegekranz“; „Lied gesungen am Feste der Todten“; „Landszturmo = Giesme“²¹.

Net ir XIX a. 7-ajame dešimtmetyje, Prūsijos karalystės gyvavimo pabaigoje, skambėjo įprastos karinės dainos lietuvių kalba. Jomis žavėjosi Ludwigas Passarge, 1868 m. keliavęs po Prūsijos Lietuvą. Passarge rašė, kad jo pakeleiviai traukinyje iš Kenigsbergo į Cranzą (Krantas) buvo rezervistai iš Prūsijos Lietuvos, grįžtantys namo į pamario kaimus. Jie visą kelią dainavo kariškas dainas vokiškai, bet retsykiais įterpdavo ir lietuviškų dainų. Passarge tuo nė kiek nesistebėjo, nes jis žinojo keliaująs per Prūsijos Lietuvą, kur nemaža dalis gyventojų kalbėjo lietuviškai, bet jį itin sudomino maniera, kuria tos dainos buvo dainuojamos – jų melodija labiau priminė bažnytinio giedojimo stilių. Net išlipus šiems pakeleiviams, Passarge’s ausyse skambėjo viena jų dainuotų dainų priedainio eilutė: „Ja das heist lustig sein“²². Įsidėmėtina, kad šie kareiviai dainavo taisyklingai vokiškai, o maždaug šimtmečiu anksčiau užrašytos Martyno Liudviko Rėzos karinės dainos refreno žodžiai prasidėjo – „Lustik, buršeliai...“²³ (vok. *lustig* – linksmas; *Bursche* – jaunuolis, karininko tarnas). Ši priedainių atlikimo evoliucija – simbolinė akultūracijos proceso, vykusio Prūsijos Lietuvoje XVIII–XIX a., išraiškos forma.

Dar viena svarbi akultūracijos proceso niša, susijusi su kaimų tapsmu Prūsijos militarinės sistemos dalimi, buvo karinių dalinių mokyklos, kurias lankė tarnavusių kareivių vaikai ir kurios buvo pavaldžios dalinių vadams bei karo kapelionams. Šulmistrų fenomenas taip pat susijęs su atitarnavusių karių „pedagogine karjera“²⁴, o tai reiškė ir įprastų karinėje tarnyboje germanizmų sklaidą kaimo mokyklose. Vienas populiariausių Prūsijos Lietuvos istorijos stereotipų, kad mokyklos buvo germanizavimo „įrankis“ jau XVIII a., įžvelgiant Prūsijos monarchų tendencingumą Prūsijos lie-

¹⁷ Ibid., S. 24.

¹⁸ DONELAITIS, K. *Metai*. Kaunas, 2012, p. 61, 102.

¹⁹ KLEIN, M. „Lustik, buršeliai...“, S. 25.

²⁰ Ibid., S. 26.

²¹ RĖZA, L. *Dainos. Pirmojo lietuviško dainyno II dalis. M. Biržiškos spaudai parengta*. Kaunas, 1937, p. 89, 93, 88.

²² PASSARGE, L. *Aus Baltischen Landen. Studien und Bilder*. Glogau, 1878, S. 105.

²³ KLEIN, M. „Lustik, buršeliai...“, S. 22.

²⁴ Ibid., S. 25-26.

tuvių atžvilgiu²⁵. Pasirinkus didesnę Prūsijos istorijos „mastelį“, akivaizdu, kad Prūsijos valdovų, ypač Frydricho Vilhelmo I, pradėjusio esminę švietimo sistemos pertvarką, dėmesio centre buvo ne Prūsijos lietuvių mažuma, o globalios valstybės problemos – karaliaus ir pietistų aljanso pastangos* kultūriškai integruoti „ultraliuteroniškas“ provincijas²⁶.

Akultūracijos proceso gilėjimas išplėtė įvairių administracinės sferos terminų vokiškų formų adaptaciją, o šią tendenciją ryškiai atskleidė Friedricho Kuršaičio leisto „Keleivio“ kalbos stilius, kur gausu buvo tokių žodžių kaip *Gendrolas* (General), *Oberleitmonas* (Oberleutnant), *Krygė* (Krieg), *Manieweris* (Manöver), *Parota* (Parade)²⁷ ir panašiai. Tai galima traktuoti kaip pusantro šimto metų trukusio kalbinės tradicijos formavimosi išraišką, kuri buvo ir identiteto modifikacijos ženklas.

Laikantis kontrasto išryškinimo principo, minėtina ir kontroversiška nuomonė. Kitokios nei M. Kleinas pozicijos apie natūralų dvikalbystės plitimą tarp Prūsijos lietuvių, žvelgiant iš plačios Prūsijos karalystės socialinių-kultūrinių procesų perspektyvos, laikosi daug lietuvių autorių²⁸. Remsimės Leono Gineičio argumentais, išryškindami dar nemintą svarbų komunikacinį kanalą, kuris gausino žargoninę kalbą, o būtent Prūsijos lietuvių kontaktus su kitakalbe administracija, kuri vadovavosi valdžios dekretais ir neabejotinai plėtė juridinės leksikos diapazoną. Kita vertus, dėl maksimalaus vertimų pažodiškumo ir sudėtingos juridinės terminijos reikalavimo šių dokumentų viešinimas, kaip ir tarpininkai – vertėjai, buvo akivaizdus kalbinių svetimybų infiltracijos veiksnys. Gineitis šį procesą įvardijo kaip „bendros šališkos čiabuvių traktavimo atmosferos“ dalį²⁹. Glaustai išryškinant skirtingas minėtų autorių pozicijas, galima teigti, kad dvikalbystės sklaidą tarp Prūsijos lietuvių Kleinas traktavo straipsnio pradžioje minėto „grynojo valstybinio proto“ tezės rėmuose, o Gineitis – lietuvių istoriografijoje įsigalėjusios „germanizacijos“ tezės rėmuose.

Pabrėžtina, kad XVIII a. Prūsijoje ryškus militarizmo tendencijos stiprėjimo, bet visgi dar ne militarizuotos visuomenės, aspektas buvo tas, kad Prūsijos armijos karininkai buvo dvarininkai, junkeriai, ir jų autoritetas kareiviams valstiečiams buvo natūralus, adaptuojamas kaip epochos socialinių santykių išraiškos forma. Svarbus karine dvasia jungiantis skirtingų luomų atstovus ir karalių reiškinys buvo kariniai paradai. Faktą, kad XVIII a. Prūsijos visuomenė dar nebuvo ypač militarizuota, pripažino ir Gineitis – Kristijono Donelaičio aplinkos tyrinėtojas, nors tai pripažindamas akcentavo konfrontacinę dimensiją: „K. Donelaitis užėmė pacifisto poziciją, militarizmas nepaliko pėdsakų jo kūryboje.“³⁰ Labiau tikėtina, kad Donelaičiui neteko rinktis – „militaristas“ ar „pacifistas“, nes Prūsijoje tokios dilemos jo epochoje nebūta.

Nekvestionuotina, kad Prūsijos lietuviai buvo ištikimi Prūsijos monarchijos pavaldiniai, ypač adoravę monarcho institutą. Žinoma, jog tokios pozicijos laikėsi ir Donelaitis: „Aš visuomet esu buvęs paklusnus karaliaus pavaldinys ir noriu toks pasilikti. Visa mano parapija žino, kad aš dažnai

²⁵ MATULEVIČIUS, A. *Mažoji Lietuva XVIII amžiuje: lietuvių tautinė padėtis*. Vilnius, 1989, p. 119–122; GINEITIS, L. *Kristijono Donelaičio aplinka*. Vilnius, 1998, p. 46–47.

* Pietistų pastangos standartizuoti Prūsijos švietimo sistemą atkreipė jų dėmesį ir į Prūsijos lietuvių bei mozūrų švietimo poreikius. Pietistas Heinrichas Lysius, 1717 m. tapęs Rytų Prūsijos mokyklų ir bažnyčių inspektoriumi, bandė aprūpinti mokytojų kadrais ir Prūsijos Lietuvos mokyklas, bet susidūrė su liuteronų kunigų ortodoksų, akcentavusių vokiečių kalbos įvedimo mokyklose pavojų, pasipriešinimu. Visgi Lietuvių ir Lenkų kalbų seminarų atsiradimą Karaliaučiaus universitete XVIII a. pradžioje reikia vertinti būtent pietistų švietimo programos įgyvendinimo kontekste. Žr.: CLARK, Ch. *Iron Kingdom...*, p. 134; GINEITIS, L. *Kristijono Donelaičio aplinka...*, p. 75.

²⁶ CLARK, Ch. *Iron Kingdom...*, p. 127.

²⁷ Apie Waisko Įtraukimą į Berlyną. *Keleivis*, 1866 spalio 2; Didysis Manieweris. *Keleivis*, 1869 birželio 8.

²⁸ MATULEVIČIUS, A. *Mažoji Lietuva XVIII amžiuje...*, p. 115–136; GINEITIS, L. *Prūsiškasis patriotizmas ir lietuvių literatūra*. Vilnius. 1995, p. 110, 164–165.

²⁹ GINEITIS, L. *Kristijono Donelaičio aplinka...*, p. 44–45.

³⁰ *Ibid.*, p. 149.

karaliaus įsakymus užaštrinu ir skelbiu paklusnumą.³¹ Visgi Prūsijos lietuviams nepalankiems veiksniams Gineitis priskyrė ir „priešišką psichologinį monarchų nusistatymą“³², kuris dažnai iliustruojamas keliomis iš konteksto paimtomis frazėmis: Frydrichas II nepalankiai atsilypė apie Rytų Prūsiją: „kraštas, kuris toks turtingas arklių, gerai įdirbtas ir apgyvendintas, neduoda nė vienos mąstančios būtybės“ arba „Karaliaučius geriau tinka meškoms dresuoti negu mokslui tarnauti“³³. Čia labiau Švietimo epochos žmogaus, koks neabejotinai buvo Frydrichas II, pozicija, kuri mažai bendra turi su nepakantumu Prūsijos lietuviams. Tiesa, su Prūsijos Lietuva susijusios kelios kandžios Frydricho II frazės: kraštas garsėjo trakėnų žirgais, bet „neduoda nė vienos mąstančios būtybės“, o to krašto „merginos skiriasi nuo kumelaičių tik tuo, kad vaikšto ant dviejų, ne ant keturių kojų“³⁴. Šiuos fragmentinius pasisakymus Gineitis įvardijo „monarchijos tradiciniu nusistatymu“ prieš Prūsijos lietuvius.

Siekiant išvengti pernelyg supaprastinto Frydricho II žodžių traktavimo, verta atkreipti dėmesį į naujausios Frydricho II biografijos autoriaus Gerdo Heinricho teiginį, jog šių dienų autoriams svarbu suvokti Frydricho II asmenybę, vertinant ją iš įvairių perspektyvų, vengiant ideologizuoto ir deklaratyvaus požiūrio³⁵. Aštrių frazių Frydrichas II nestokojo įvairiomis progomis, o tai nulėmė kompleksas jo asmeninių savybių, iš kurių pirmiausia minėtina, anot Sebastiano Haffnerio, „mefistofeliškas cinizmas“³⁶. Skepticizmą, kaip vieną svarbiausių šio valdovo būdo bruožų, anot G. Heinricho, konstatavo ir kiti autoriai³⁷. Tai tik keletas pavyzdžių, padedančių išryškinti tendenciją, į XVIII amžių – Donelaičio epochą – įkėlus negatyvios atmosferos pripildytą germanizacijos stereotipą, juo užgožti istorines realijas – akulturacijos procesą ir su tuo susijusią asimiliaciją.

Reziumuojant galima teigti, kad minėti ir dar daugelis kitų veiksnių turėjo įtakos Prūsijos lietuvių kasdieniam buitiniam gyvenimui, o tai galima įvardyti ir kaip „prūsiško gyvenimo stiliaus“ adaptavimą Prūsijos lietuvių bendruomenėje ne konfrontuojant su valstybe, kurioje ji gyveno, o unifikuojant visuomenės normas. Be abejonės, tai turėjo ir asimiliacijos proceso užtaisą, kartu ir neišvengiamai darė įtaką Prūsijos lietuvių etninio identiteto slinkčiams, bet tai neįstūmė į konfrontacinę situaciją, kurios apraiškų reikia ieškoti Prūsijos lietuviams atsidūrus jau kitoje valstybėje – Vokietijos imperijoje. Paskutinius du dešimtmečius sparčiai griaunami įvairūs stereotipai, susiję su Prūsijos istorija, ypač nepagrįsta Prūsijos kaltė dėl XX a. Vokietijos istorijos komplikacijų, skatina atsisakyti ir įsigalėjusių stereotipų, susijusių su Prūsijos Lietuvos istorijos samprata.

Išvados

1. Kristijono Donelaičio kūrybinis palikimas fokusuoja dėmesį į Prūsijos Lietuvą, kaip vieną iš Prūsijos karalystės etnokultūrinių regionų, suteikusių poetui kūrybos impulsų, bet taip pat akcentuotini ir Prūsijos karalystės socialinės-kultūrinės raidos ypatumai, turėję įtakos Donelaičio asmenybės formavimuisi. Šiame kontekste išryškėja modernaus Prūsijos istorijos traktavimo reikšmė, siekiant atkreipti dėmesį į įsigalėjusius Prūsijos Lietuvos sampratos stereotipus.
2. Naujuose Prūsijos istorijos tyrimuose kritiškai vertinami istoriografijoje įsigalėję stereotipai, ypač susiję su Prūsijos valstybės neva negatyviu vaidmeniu Vokietijos istorijoje XX a.

³¹ GINEITIS, L. *Prūsiškasis patriotizmas ir lietuvių literatūra...*, p. 90.

³² GINEITIS, L. *Kristijono Donelaičio aplinka...*, p. 145.

³³ GINEITIS, L. *Prūsiškasis patriotizmas ir lietuvių literatūra...*, p. 80; GINEITIS, L. *Kristijono Donelaičio aplinka...*, p. 44.

³⁴ GINEITIS, L. *Kristijono Donelaičio aplinka...*, p. 44.

³⁵ HEINRICH, G. Friedrich II. von Preussen. *Leistung und Leben eines großen Königs*. Berlin, 2009, S. 357.

³⁶ HAFFNER, S. *Preussen ohne Legende...*, S. 143

³⁷ HEINRICH, G. Friedrich II. von Preussen..., S. 357.

pirmojoje pusėje. Šie tyrimai išryškina vieną svarbiausių Prūsijos istorijos charakteristikų – dirbtinį produktą (*Kunststaat*), padedantį objektyviau vertinti ir geriau suvokti šios valstybės socialinių, politinių ir kultūrinių procesų esmę. Pabrėžtina ir tai, kad Prūsija buvo nuolat blaškoma tarp modernumo ir regreso, o šio kontrasto per daug tiesmuka traktuotė istoriografijoje įtvirtino „ypatingojo vokiečių kelio“ (*Sonderweg*) ir Prūsijos istorijos sąsajos stereotipą.

3. Naujausių Prūsijos istorijos tyrimų išryškintų stereotipų kontekste straipsnyje analizuojama keletas būdingų Prūsijos lietuvių padėties XVIII a. Prūsijos karalystėje stereotipų (dvikalbystės sklaida = germanizacija, kolonizacija ir ūkinių-administracinių uždavinių įgyvendinimas = monarchijos tradicinis nusistatymas prieš Prūsijos lietuvius) ir akcentuojama viena esminių prielaidų, nulėmusių šių stereotipų susiformavimą, – atsiribojimas nuo platesnės Prūsijos istorijos konteksto analizės.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai:

- CLARK, Christopher. *Iron Kingdom*. Cambridge, 2006.
 JARAUCH, Konrad. *After Hitler: Recivilizing Germans, 1945-1995*. Oxford, 2011.
 GINEITIS, Leonas. *Kristijono Donelaičio aplinka*. Vilnius, 1998.
 GINEITIS, Leonas. *Prūsiškasis patriotizmas ir lietuvių literatūra*. Vilnius, 1995.
 HAFFNER, Sebastian. *Preussen ohne Legende*. Hamburg, 1998.
 HEINRICH, Gerd. Friedrich II. von Preussen. *Leistung und Leben eines großen Königs*. Berlin, 2009.
 MATULEVIČIUS, Algirdas. *Mažoji Lietuva XVIII amžiuje: lietuvių tautinė padėtis*. Vilnius, 1989.
 NEUGEBAUER, Wolfgang. *Die Geschichte Preussens*. München, 2006.
 PASSARGE, Ludwig. *Aus Baltischen Landen. Studien und Bilder*. Glogau, 1878.
 OZMENT, Steven. *Mogučaja krepst. Novaja istorija germanskogo naroda*. Moskva, 2010.

PRUSSIAN LITHUANIA AGAINST THE BACKGROUND OF THE CONTRASTS OF THE PRUSSIAN HISTORY

Nijolė Strakauskaitė

Klaipėda University, Lithuania

S u m m a r y

The creative heritage of Kristijonas Donelaitis and his approaching 300th birth anniversary draws our attention to the epoch the poet had lived and created in, as well as to the state, the Kingdom of Prussia, in which Donelaitis' personality had matured. To deeper understand the works of Kristijonas Donelaitis as a significant layer of Lithuanian cultural heritage, it is important to study in-depth the modern approaches to Prussian history and, in that context, the stereotypical interpretation of some aspects of the history of Prussian Lithuania in Lithuanian historiography of the 20th c., relevant to present. The article analyzes the essential characteristic of Prussian history emphasized by its contemporary researchers, i.e. the spirit of contrast: the interchanging periods of modernity and regress have allegedly predetermined “the special way” of German history, *Sonderweg*, which preconditioned the dominance of nationalsocialism in 1933. Moreover, the issue of the contrast as the predominating motiff in the master narrative (*Meistererzählung*) which makes a strong impact on the collective memory is highlighted, as well as the reflection on the said issue in the field of the studies of the history of Prussian Lithuania.

The phenomenon of contrasts in Prussian history emphasized by a number of researchers is also related to Prussian Lithuania as integral part of the state. The development of the history of Prussia in the 18th c. was characterized by numerous contrasts, e.g., the dissemination of the ideals of the epoch of Enlightenment with an advanced legal system, Allgemeines Landrecht (1791), which, despite the modernity of the said Code in the European context, assured the priorities of the landlord caste. In the 18th c., the achievements of Prussia in the development of the system of education were outstanding (Prussia was one of the first in Europe that declared the principle of implementation of universal primary education in 1736 and, over the century, did a lot to implement it), however, simultaneously, it was the age of implementation of military ambitions: in the period of government of Friedrich II in 1740-1786, $\frac{1}{6}$ of the population were involved in the field of military service. Prussian Lithuanians were part of the process, and its consequences were aptly identified by Manfred Klein who emphasized that the military system in which a large part of the population of Prussian Lithuanians had lived for a long time brought innovations and adaptation into their lives.

The deepening of the process of acculturation preconditioned by the impact of the military, administrative, and education fields exacerbated the problem of bilingualism. That is to be treated as the expression of the formation of a linguistic tradition that lasted for 150 years, which was also a sign of the identity modification. However, in the Lithuanian historiography of the 20th c., several stereotypes took root that emphasized the “Germanizing” intentions of the Prussian government as early as in the 18th c., the “traditional prejudice” against Prussian Lithuanians of the monarchs, especially of Friedrich II, etc. It is obvious that the stereotype of Germanization filled with a negative atmosphere and transferred into the 18th c., i.e. the epoch of Donelaitis, overshadowed the historical realities: the process of acculturation and the related assimilation. The latest research in the history of Prussia that critically assess the stereotypes prevailing in historiography enable one to have a different view of the characteristics of historical development of Prussian Lithuania in the 18th c. The article highlights one of the fundamental assumptions that preconditioned the formation of the above-mentioned stereotypes of the history of Prussian Lithuania: isolation from the broader analysis of the context of the history of Prussia.